

A Pazsiczky-hagyaték. Rajzok és dokumentumok egy XVIII–XIX. századi felső-magyarországi orgonaépítő műhelyből (Musica Sacra Hungarica 3). Kísérőtanulmány-nyal közreadja Hock Bertalan és Enyedi Pál. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, Budapest 2017. 197 o.

Orgonálni tanuló tizenévesként az 1980-as években vásároltam – vagy kaptam ajándékba – azt a lemezt, amelyet a csehszlovák Opus kiadó jelentetett meg Szlovákia műemlék orgonáit bemutató háromrészes sorozatában. A lemezen Ferdinand Klinda Roskovszky Pantaleon és Zimmermann Antal műveit játssza. A darabok nem tettek rám mély benyomást, ám az albumborító cím- és hátlapján pompázó kétrészes barokk orgonaszekrény annál inkább. A hangszer a hasonló magyarországi kiadvány (Régi magyar orgonák, SLPX 11601–02) egymanuális, kicsiny orgonáihoz képest hatalmasnak tűnt. A képfeliratok nélküli album szlovák, német és angol szövegéből nehézkesen lehetett azonosítani az orgonaépítőt és a helyszínt, a Pazický testvéreket és Pruskét. Mi lehet ennek az általam soha nem hallott városnak a magyar neve? – tűnődtem. Történelem iránti lelkesedésem és felvidéki rokonaim elbeszélései mind azt sugallták, hogy a többihez hasonlóan ez a város is magyar lehetett egykor.

Akkori kérdéseimre ad bőséges választ az a szép kivitelű, kemény kötésű, gazdagon illusztrált és majdnem teljesen háromnyelvű, magyar-szlovák-német kiadvány, amely a Musica Sacra Hungarica újonnan indult sorozatában jelent meg a Pazsiczky orgonaépítő műhely tevékenységéről. A könyv megszületése egy váratlanul felbukkant dokumentum-együttesnek köszönhető. A Pazsiczkyak egyik, kivételes módon a mai Magyarország területén épült hangszerének, az esztergomi ferences templom később Pusztaszabolcsra került orgonájának 2004-es újraszertelése kapcsán került elő az a hagyaték, amelyet most e kiadvány a nagyközönség elé tár. A leszármazottak által megőrzött relikviák között találjuk a műhely 1757 és 1894 között épült orgonáinak szlovák nyelvű, árakkal is ellátott műjegyzékét, majd félszáz orgona homlokzati rajzát, faragványok tervét, valamint orgonaépítéssel kapcsolatos leveleket és szerződéstervezeteket a XIX. század 80-as éveiből. A hagyaték többi része családi dokumentum: levelek, anyakönyvi kivonatok, személyi igazolvány, egy vázlatos családfa, egy-egy rajz és metszet, egy olajfestésű arckép és különféle pecsétnyomók.

A közreadók, Hock Bertalan és Enyedi Pál bevezető tanulmányukban vázolják fel a Pazsiczky-műhely négy nemzedékének orgonaépítő tevékenységét. Az eddig ismeretlen, bőséges dokumentumanyag és saját kutatásaik mellett munkájukban támaszkodhattak a Karol Wurm – Gergelyi Ottmár szerzőpáros és Marián Alojz Mayer szlovák organológus korábbi eredményeire is. Az egykori Trencsén vármegyei Rajecen működő orgonaépítők sok szempontból figyelemre méltók a XVIII. és XIX. század magyarországi orgonaépítésében. Az eddigi magyarországi organológiai publikációk által feltárt, városokban és céhes keretek között működő orgonaépítőkkal szemben a műhelyt alapító Pazsiczky (I.) János (1723 körül – 1797) a műjegyzék tanúsága szerint „naturalista” volt; ez alatt nem dilettánst vagy kontárt, de mindenképpen a céhes képzésen és rendszeren kívül álló iparost kell értenünk. Talán e körülménynek is betudható családi vállalkozásuk néhány jellegzetes vonása. Az általuk épített orgonák elsősorban falvak és mezővárosok számára készültek, ez alól az egyetlen kivétel Esztergom szabad királyi városa. Talán a céhes kötöttségektől mentes, olcsóbb gyártásnak köszönhető a hangszerek viszonylag nagy regiszterszáma is.

A több nemzedéken át működő üzem kiemelkedő teljesítményét jelzi, hogy majd 200 orgonát épített. Tevékenységi köre az Erdély nélküli Magyarország egész északnyugati egynegyedére kiterjedt. Legtöbb hangszerüket a műhely közvetlen környezetét jelentő Trencsén, Turóc és Nyitra vármegyékben találjuk, ahogy erről a bevezető tanulmány látványos grafikája is tanúskodik. Az egyes években épített regiszterek számát bemutató ábrából jól láthatóan rajzolódni ki a műhely korszakai. Pazsiczky (I.) János és némileg titokzatos, az anyakönyvek alapján nem azonosítható testvére, András műhelyalapítását a hangszerkészítés gyors fel-

futása kísérte. János orgonaépítővé lett fiainak, az 1750-es évek első felében született (II.) Mártonnak és (II.) Györgynek csatlakozása láthatóan fokozta a termelékenységet. A műhely 1770 és 1800 között gyakran évi 30–50 regisztert is épített. Ez időből való orgonáik közül kiemelkedik a rajeci plébániatemplom 1771-ben épült 23 regiszteres hangszere és Poroszká (ez a bevezetőben említett Trencsén vármegyei Pruské, mely inkább falu, mint város) fennmaradt 22 regiszteres orgonája 1777-ből. Legnagyobb hangszerük a dubnici (Dubnica nad Váhom), hivatalból magyarosított nevén máriatölgyesi kegytemplomba épült 25 regiszterrel, 1784–85 folyamán. Termelékenységének a XIX. század elején látható, nyilvánvalóan a napóleoni háborúk okozta visszaesését a műhely később sem heverte ki teljesen. Az 1810-es évek végén tapasztalható kisebb fellendülést követően évi tíz megépített regiszterre zuhant vissza a műhely teljesítménye, amely így lassan visszaállt a falusi viszonyok közé.

Hangszereik túlnyomó többsége katolikus plébániatemplomok számára készült, bár a Türelmi rendeletet követően akadt néhány megrendelésük evangélikus gyülekezetek részéről is, az első 1786-ban Tótrónáról (Slovenské Pravno, Turóc vármegye). Nem meglepő, hogy református templomok számára egy orgonát sem építettek. Működési területük nem sok átfedést mutat az orgonát amúgy is későn befogadó felekezet elterjedtségével. De szerepet játszhatott ebben az orgonaépítők nemzetisége is, ahogy később Martin Sasko (Šaško) orgonáit is főleg szlovák eredetű evangélikus gyülekezetek templomaiban találjuk meg. Feltűnő, hogy több kastélykápolnába is építhettek orgonát. Orgonáik minősége ezek szerint megfelelő volt a tehetsős, egyben széles látókörű és a kiváló munka iránt elkötelezett nemesség számára. A szerzetesrendek közül a ferenceseknek dolgoztak a legtöbbször; Pazsiczky (I.) János családjával harmadrendjük tagja is volt.

Sajnálatos, hogy az amúgy látványos rajzok már inkább az üzem hanyatló korszakából származnak, bár feltűnnek közöttük olyan, 1820 körül épült, kiemelkedőbb orgonák is, mint a Nyitra vármegyei Szkacsány (Skačany) 11 tengelyesre terjedő homlokzatú, szép hangszere. Az időben legkorábbi rajz feltételezhetően a Szobra készült orgona ajánlati rajza. A Dávid király szobrával és harsonázó angyalokkal ékes orgonaház súlyos párkányzatával, meander-motívumaival, füzereivel a hazánkban copfnak, a nemzetközi irodalomban Louis XVI stílusnak nevezett klasszicizáló késő barokk szép példája; az 1790-es években ez a stílusigazodás teljesen időszerű. A későbbiekben ennek a stílusnak a megmerevedését látjuk. Pazsiczky (III.) Györgynek a XIX. század első évtizedeiből származó rajzain még mindig füzerekkel ékes urnák és tömött fesztonok uralkodnak. A szkacsányi hangszernél alig valamivel egyszerűbb kivitelű a csacai (Čadca, egykori Terencsén vármegye) orgona, pedig ez már 1842-ben épült.

Ahogy a szerzők helyesen jegyzik meg, a Pazsiczky-műhely számára idegen maradt a monumentális klasszicizmus stílusa. Azt, hogy ismerték, egyértelműen jelzi, hogy a rajzok között megtaláljuk az esztergomi főszékesegyház Mooser-orgonájának homlokzati rajzát. Az érdeklődés nyilvánvalóan annak a reprezentatív hangszernek szólt, mely a műhely működési területének, a Felvidék nyugati felének főszékesegyháza számára épült, ám mintakövetésről nem beszélhetünk. A műhely megmaradt a késő barokk közhelyeknél. A korhoz igazodást inkább csak az jelzi, hogy visszaszorulnak az erőteljes stílusertető eszközök, helyettük sokszor az alacsonyabb és magasabb szekrényrészeket összekötő levélfaragvány elszabadulását láthatjuk, amely biedermeier hajlékonyságával próbál valamelyest korszerűbb kinézetet adni az amúgy meglehetősen konzervatív orgonaházaknak. Meglepőbb, hogy néhány, a század közepén készült tervnél, mint amilyen a Pazsiczky (II.) János által szignált egyik rajz (43. tábla), a rokokó elemei tűnnek fel: a finom főpárkány a középső toronynál áttört, füzerek helyett kagylós ívelésű díszítmény kíséri az alsó osztópárkány vonalát. Kérdéses, hogy a nyilvánvalóan a műhely 1770-es években épített orgonáinak tervei alapján készült igényes rajzok csak a múlt megőrzésének szándékával születtek-e, vagy ezeket valóban ajánlották is megrendelőiknek a stílus magyarországi virágzása után majd 80 évvel. Kevesebb jót szólhatunk a műhely utolsó korszakának egyenes vonalban tartott, de még mindig barokk mozgalmasságú orgonaházairól.

Esetlenül megduplázott pilaszterek, zavaros párkányok iskolapéldája az 52. táblán látható orgonaház, melynek sokszorosán összetett, túl súlyos, ám mégis lezáratlan főpárkánya több más rajzon is feltűnik.

A valóban megépült hangszereknek csak néhány esetben megfeleltethető rajzokat a tanulmány a rajzok stílusa és kidolgozása, a néhol szereplő szignók és a papírok vízjelei alapján rendezte csoportokba. A jól végiggondolt beosztás alapján kirajzolódnak különböző méretű hangszereknek megfelelő homlokzati típusok. Látható, hogy a Pazsiczky-műhely alaptípusok variálásával készítette homlokzatait; a most előkerült rajzok tulajdonképpen egy ilyen mintasorozatnak tekinthetők. Akad rá példa, hogy az adott hangszer végül más homlokzati beosztással készült el. Mindebben már érezhető az a racionalizáló törekvés, amely a XIX. század második felében a gyári mintalapok használatával teljesebbé válik. A Pazsiczky-műhely mindenestre saját korábbi anyaga alapján dolgozott. Szekrényeik konzervatívizmusa minden valószínűség szerint jól megfelelt azoknak a tereknek, amelyek e hangszereknek otthont adtak. A műlistán szereplő egyik helységről sem ismeretes nagyszabású XIX. századi építkezés, így az egyes templomok ismerete nélkül is feltehető, hogy azok a magyarországi barokk építészetét képviselték, és nyilvánvalóan a középkori templomok is barokk belsővel rendelkeztek ekkorra.

Mivel a mostani közlés a hagyaték bemutatásával és értelmezésével foglalkozik, nem szerepelnek itt a műhely fennmaradt hangszereinek ismertetései. Diszpozíciókat a könyv nem közöl, ám találunk itt egy, a kéziratos műjegyzéket a máshonnan ismert orgonákkal kiegészített táblázatot, amely tájékoztat a hangszerek rendeltetési helyéről, építési idejéről és regiszterszámáról. Aprólékos kutatásról tanúskodik az egyes helységek korabeli szlovák nevének azonosítása; a lista az egykori vármegyei beosztást éppúgy tartalmazza, mint a jelenleg érvényes közigazgatási egységeket.

Dicséretes, hogy a kötet egyszerre három nyelven szól olvasóihoz, még ha ez, elsősorban az egységes névhasználat területén, néha megoldhatatlan feladatok elé is állította a szerkesztőket. A nyelvek kiválasztása önmagát adta, bár meglepő módon a dokumentumok között a német csak véletlenszerűen tűnik fel. A magáncélra szolgáló iratok többnyire szlovák nyelvvél szemben a hivatalos iratok még a XIX. század második felében is latinul íródtak, a magyar e szerepben csak az 1880-as években jelenik meg. Ennek ellenére a német nyelvű publikálásal egyet kell értenünk, hiszen régióinkban még ma is ez számít az organológia nemzetközi nyelvének, a szlovákiai kutatók korábbi publikációi is egy német folyóiratban jelentek meg.

A szlovák nyelv kevésbé szorul indoklásra. Használatát a szlovák nyelvű dokumentumok hű átírása mellett megköveteli az is, hogy néhány kivételtől eltekintve a hangszerek a mai Szlovákia területén állnak. Ám a kötet szlováksága egyfajta történelmi igazságtételt is jelent. Nemhogy a magyar nagyközönség, de gyakran még a magyar tudományosság számára is elhomályosul, mennyire kevésbé voltak magyar nyelvűek a történelmi Magyarország bizonyos részei. A XIX. század végének erőltetett – és itthon máig meglehetősen elhallgatott – magyarosításáról éppúgy tanúskodik Dubnica soha nem létezett, tervezőasztalon született Máriatölgyes elnevezése, mint Pazsiczky (II.) János leveleinek magyar címezése, miközben tartalmuk, a költségvetések és szerződéstervezetek szövege még az 1880-as években is latinul (!) íródott.

Sajnos a kötet háromnyelvűsége nem teljes. Míg a bevezető tanulmány mindhárom nyelven olvasható, a szintén háromnyelvű műjegyzék sok esetben fontos jegyzetei csak magyarul szerepelnek. A következetlenség leginkább az ábráknál tűnik fel. A szövegek közötti ábrák mindhárom nyelven feltüntetett aláírásaival ellentétben a képtáblák mellett csak magyar szöveg áll, bár bőven lett volna hely a másik két nyelv számára is. A nyilvánvalóan a szűkös anyagiak okozta hiányosságon egy szószedet igyekszik segíteni.

Meg kell említenünk a kötet napjainkban szokatlan, kiemelkedő igényességét. A tagolás áttekinthető, a választott betűtípus jó olvashatóságot biztosít, az oldalak szépek, a fotók élesek. A könyv sűrű lapozgatása sem hozott a felszínre egyetlen elütést vagy rosszul számozott

jegyzetet sem. A német változat nyelve korrekt és természetesen gördülő; a szlovák fordítást nem tudom megítélni, de mindezek után elképzelhetetlen, hogy bármiben is elmaradna a többitől.

Továbbgondolásra és további kutatásra ösztönző mű született, amelyért a köszönet éppúgy illeti az alapos munkát végző szerkesztőket, mint Pazsiczky Jenőt, a család utolsó orgonaépítőjének, Pazsiczky (II.) Jánosnak dédunokáját, aki a családi hagyatékot megőrizte és azt ebben a formában átadta a köznek, nem is egynek, hanem kettőnek: magyarnak és szlováknak. De a kötet talán hozzájárul ahhoz is, hogy belássuk: ez a kettő valahol mégis egy. Talán még soha nem láttam ilyen szép új építőkövet valaha volt közös várunk helyreállításához.

Gálos Miklós

A kötet az alábbi címen rendelhető meg:

<https://egyhazzene.hu/online-konyvesbolt/hock-bertalan-enyedi-pal-a-pazsiczky-hagyatek/>